REFERITOR LA DETERMINOLOGIZAREA UNOR FRAZEOLOGISME CU VALOARE DE UNITĂŢI TERMINOLOGICE

LIVIU GROZA
Universitatea din Bucureşti

În aşa-numita frazeologie de specialitate sau specializată se grupează unităţile frazeologice sau frazeologismele care denumesc noţiuni specifice unor domenii anume ale cunoaşterii umane[1]. Observaţii în legătură cu seriile frazeologice, grupuri de cuvinte care ocupă un loc intermediar între combinaţiile produse spontan în timpul vorbirii, anlizabile şi decompozabile, şi cele care nu pot fi analizate şi descompuse, având un caracter mai mult sau mai puţin fix, stabil, au fost făcute de multă vreme[2], dar abia după 1980 acest domeniu a intrat din ce în ce mai mult în atenţia terminologiei, înţeleasă ca disciplină care studiază limbajele de specialitate. În ciuda unei multitudini de termeni (*serie frazeologică*, *unitate frazeologică cu valoare terminologică*, *colocaţie terminologică*, *sintagmă terminologică*, *unitate terminologică*) se pare că, în ultima vreme, există un consens în ceea ce priveşte definirea frazeologiei limbajelor de specialitate:

> „Nous définissons phraséologie LS (language de spécialité) comme: ensemble des collocations à commutabilité restreinte, comprenant les unités terminologiques propres à un ou à plusieurs domaines de spécialités, et réflétant les habitudes langagières de leur communauté professionnelle. Le sens second de phraséologie est: discipline qui étudie les collocations LS. *Collocation* signifie ici appartition ensemble ou cooccurence usuelle de certains éléments (p. ex. noms, verbes, adjectifs, adverbes, syntagmes) dans une phrase. *Commutabilité restreinte* veut dire possibilité limitée de remplacement, solidarité qui peut aboutir au figement, irreversibilité partielle de la cooccurence" (Pavel 1993: 10).

Fiecare domeniu dezvoltă terminologii sau nomenclaturi în mod diferit, mai mult sau mai puţin organizate, şi nu de puţine ori unul şi acelaşi termen este reperabil în două sau mai multe domenii sau chiar în limba comună. Ştiinţele descriptive au nomenclaturi mai bogate, dar şi mai precise, sau „tari", în timp ce ştiinţele speculative sau interpretative operează cu terminologii mai puţin consistente şi relativ mai slab organizate.

---

[1] „Par phraséologie spécialisée, nous entendons la combinatoire syntagmatique des unités terminologiques, prises comme noyaux de cooccurences usuelles ou priviliégiées dans les textes d'une spécialité" (Pavel 1993: 10).

[2] Vezi Bally (1909: 66-87), considerat întemeietorul frazeologie ca disciplină lingvistică modernă, la care apare pentru prima dată conceptual de serie frazeologică, sau Th. Hristea (1977: 74-91), care a analizat numeroase serii frazeologice din limbajul politic românesc.

BDD-V924 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:04:22 UTC)

Colocaţiile terminologice, sau unităţile frazeologice cu valoare terminologică, sunt constituite dintr-un centru sau nucleu terminologic, de obicei, el însuşi un termen aparţinând unui domeniu anume, care determină într-o anumită măsură asocierea unor colocatori. Potrivit observaţiilor făcute de A. Phal (1964) sau de Ch. Portelance (1989), spre deosebire de sintagmele nonterminologice, în cazul frazeologismelor cu valoare terminologică colocatorii se adaugă succesiv realizând un cumul de concepte. De exemplu, aşa cum remarcă Ch. Portelance (1989: 401), în cazul sintagmei fr. *un individu présumé innocent*, centrul sintagmei, *un individu*, asociază colocatorul *présumé innocent* (individu + [présumé innocent]), ceea ce nu se întâmplă şi în cazul unităţii terminologice cu o structură similară fr. *courant présumé symétrique*, în care centrul *courant* asociază pe rând colocatorii *présumé* şi *symétrique* (courant + [présumé] et + [symétrique]). Autorii amintiţi consideră că pentru stabilirea statutului de colocaţie cu valoare terminologică ar fi relevante două criterii: frecvenţa ocurenţelor şi analiza în constituenţi imediaţi determinaţi de pertinenţa terminologică.

Terminologiile reprezintă „nomenclaturi convenţionale" constituite pe baza unor propuneri ale unor experţi, acceptate ca atare de utilizatori care îşi atribuie statutul de specialişti, de cunoscători ai unui anumit domeniu. Din acest punct de vedere, se poate pune problema legitimării sau validării terminologiilor respective. Aşa cum remarcă J. Humbley (1996: 1), se disting două aspecte: legitimitatea celui sau celor care propun termenii şi legitimitatea în sine a termenilor respectivi. Un cuvânt sau o îmbinare de cuvinte devin termeni legitimi în măsura în care fac parte dintr-o teorie a cunoaşterii umane dezbătută şi aprofundată în diverse medii ştiinţifice, numite uneori şi şcoli. Terminologiile propuse de Lamark pentru nevertebrate sau pentru flora din Franţa[1] au la bază teoria potrivit căreia vietăţile pot transmite urmaşilor carcateristicile dobândite pe parcursul vieţii. În genetică se consideră că ideile lui Lamark stau la baza teoriei numite *soft inheritance*, diferită de teoria *hard inheritance*, ale cărei baze au fost puse de biologul Ernst Mayr. Clasificarea în genuri, specii şi subspecii propusă de Lamark este valabilă şi astăzi în domeniul botanicii, de exemplu.

Folosirea mai mult sau mai puţin frecventă a unor cuvinte sau îmbinări de cuvinte într-un anumit tip de discurs considerat „ştiinţific" nu este suficientă pentru validarea acestora ca *termeni*. Acest demers mai trebuie să ţină seama şi de faptul că aşa-numita experienţă comună are zone de intersecţie cu experienţa de specialitate. Multe dintre terminologiile moderne cuprind o serie de termeni, simpli sau complecşi, discutabili din acest punct de vedere. De exemplu, *centralism democratic*, *luptă de clasă*, *societate socialistă multilateral dezvoltată*, *socialism ştiinţific* etc. sunt termeni validaţi ai filozofiei marxist-leniniste. Un statut destul de incert din acest punct de vedere au însă unele cuvinte sau grupuri de cuvinte, înregistrate de lexicoane de specialiate, care nu se revendică dintr-o anumită teorie politică şi par să fie expresii ale limbii comune cărora li se atribuie în mod consecvent un anumit înţeles referitor la activităţi politice diverse[2]:

---

[1] Pentru o analiză a constituirii şi receptării terminologiei referitoare la flora franceză, vezi Eva Büchi, 1994, „Les noms de genres dans la 'Flore Française' de Lamarck (1778). Genèse et réception d'une terminologie", *Revue de linguistique romane*, 58, nr. 230-231, p. 97-141.

[2] Nici celebra expresie *cortină de fier* nu este cu adevărat un termen politic, ci mai degrabă o expresie a limbii comune, engl. *iron curtain* „a barrier made of iron in the theatre, lowered between the stage and the auditorium for safety or to prevent communication", folosită cu sensul „graniţa care despărţea statele socialiste de cele capitaliste" de omul politic Winston Churchill la sfârşitul celui de-al doilea război mondial într-un discurs ţinut la universitatea Fulton. Sensul este mai mult idiomatic „any impenetrable barrier", decât politic.

BDD-V924 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:04:22 UTC)

(1) engl. *watchdog (body)*, rom. *câinii de pază ai democraţiei*, „organism de supraveghere (în special a departamentelor guvernamentale sau a firmelor comerciale)";
(2) engl. *shadow cabinet / government*, rom. *guvern din umbră* „cabinetul alternativ al opoziţiei";
(3) engl. *White Paper*, rom. *Carte Albă* „raport al guvernului în care este expusă politica guvernamentală privind o anumită problemă şi care conţine adesea propuneri pentru modificarea legislaţiei". [1]

Pe de altă parte, în lexicul specializat trebuie delimitaţi termenii ştiinţifici, care stau la baza unor teorii, concepţii, unor argumentări teoretice din anumite domenii ale cunoaşterii, considerate ştiinţe, de termenii tehnici, care denumesc o serie de produse ale activtăţii umane (maşini, unelte, substanţe, procedee de prelucrare a materiilor prime etc.). În acest sens, J. Humbley (1996) este de părere că legitimarea celor două categorii de termeni se face în mod diferit:

> „Le modéle de la légitimation de la terminologie scientifique est implicite, car contenu non pas dans une liste de mots, mais dans l'argumentation d'un article, et c'est dans les articles scientifiques que la terminolgie est véhiculé et legitimée [...]. Les tehnologies et l'industrie ont recours à une toute autre forme de légitimation, car explicite, celle de la normalisation idustrielle [...]. Bien sur, il s'agit de normaliser avant tout des produits et des méthodes, mais en normant les objets on normalise, et on légitime en meme temps les termes qui les désignent" (Humbly 1996: 121 - 122).

Termenii ştiinţifici şi tehnici „migrează" dintru-un domeniu în altul, dar şi din limbajele de specialitate în limba comună. *Antenă*, lat. *antenna*, a fost la origine un termen marinăresc desemnând verga pe care era ridicată pânza la velierele romane. Acest temen a fost preluat ulterior de zoologie, mai precis de ramura numită entomologie, pentru a denumi excrescenţele de pe capul unor insecte, dar şi de domeniul radiocomunicaţiilor unde se referă la dispozitivul de receptare a undelor electromagnetice. În măsura în care domeniile respective sunt considerate distincte şi tremenii respectivi ar trebui consideraţi distincţi. Dicţionarele explicative, precum DEX[2], preferă să le grupeze sub o singură intrare, în loc să le considere omonime sau, eventual, să indice domeniul de specialitate în care sunt utilizate:

> **ANTÉNĂ,** *antene*, s. f. **1.** (Adesea fig.) Fiecare dintre cele două firişoare mobile care se află la capul unor insecte, al crustaceelor şi al miriapodelor şi care serveşte ca organ de simţ. **2.** Conductă sau ansamblu de conducte electrice aeriene care formează un circuit electric (folosit în radiocomunicaţii). ◊ *Antenă colectivă* sau *de bloc* = antenă (combinată) cu echipament electronic adecvat pentru asigurarea recepţiei radio sau de televiziune la mai mulţi abonaţi asociaţi. *Antenă de cameră* = antenă de recepţie situată în interiorul încăperii în care se află radioul sau televizorul. *Antenă încorporată* = antenă inclusă în caseta radioului. **3.** Bară lungă şi mobilă prinsă transversal de catarg, spre a ţine o parte din pânzele unei corăbii. **4.** (Fam.; adesea la pl.) Sursă de informaţii. – Din fr. **antenne,** lat. **antenna.**

Se poate obeserva că *antenă* este cu adevărat un termen al limbii comune doar cu sensul „4. (Fam.; adesea la pl.) Sursă de informaţii". Celelalte sensuri trimit la termeni din entomologie, radiocomunicaţii şi la terminologia navigaţiei.

[1] Collin (2000: *passim*).

BDD-V924 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:04:22 UTC)

Pătrunderea unui termen ştiinţific sau tehnic în limba comună are ca urmare determinologizarea acestuia, fenomen complex prin care termenul respectiv pierde caracterul univoc şi se remotivează, uneori în mod arbitrar. Descrierea fenomenului determinologizării în cazul frazeologismelor cu valoare terminologică presupune identificarea domeniului de specialitate în care acesta este folosit şi punerea în evidenţă a mecanismelor determinologizării. De exemplu, unitatea terminologică fr. *point mort* (rom. *punct mort*) apare ca termen de specialitate, potrivit TLF în următoarele domenii:

(1) *ANAT., PHYSIOL.* ◆ *Point mort.* Zone de la rétine dépourvue de cellules visuelles. Synon. *point aveugle** – 1805.
(2) *TECHNOL., MÉCAN. Point mort.* Position de la course (d'un pendule, d'un piston, d'une bielle) dans laquelle la poussée est nulle – 1862.
(3) *BALIST. Point mort.* Point protégé qu'une trajectoire ne peut atteindre – 1916.
(4) *AUTOMOB.* Position du levier de vitesse d'une automobile, qui désaccouple le moteur de la transmission – 1928.

Sensul determinologizat este înregistrat de dicţionarul amintit la sfârşitul secolului al XIX-lea, mai precis la 1899. Se poate deduce de aici că termenul respectiv a fost preluat de limba comună din terminologia mecanicii şi a tehnicii unde este atestat ca atare în 1862, ulterior fiind atestat în domeniul balisticii şi al terminologiei automobilistice :

> *Être au point mort.* Être arrêté, immobilisé. *Une affaire au point mort. Dans* compte-rendu d'un livre, *on voit le mot* computare *au point mort où il ne signifie plus* compte *et ne veut pas encore dire* conte (Gourmont, *Esthét. lang. fr.,* 1899**,** p. 210) (TLF).

Determinologizarea se poate realiza prin estomparea sensului purtat de centru ca urmare a reinterpretării colocativului din perspectiva unor sensuri „comune". De exemplu, termenul complex din fizică *punct critic / stare critică* „stare a unui fluid în care dispare diferenţa dintre starea lichidă şi cea gazoasă" a fost influenţat de sensul adj. *critic, -ă* „care se referă la un punct sau la un moment de criză, care premerge o schimbare bruscă (în rău); care poate determina o schimbare decisivă (în rău)." Astfel termenul *stare critică* este folosit în limba comună cu sensul pe care îl are în limbajul medical *faza critică a unei boli* „moment în evoluţia unei boli după care se poate produce ameliorarea sau înrăutăţirea stării unui bolnav" (vezi exprimări frecvente de felul „victima a fost adusă în stare critică la spital; pacientul se află în stare critică").

Alteori sensul pe care îl are colocativul este estompat sau chiar modificat ca urmare a reinterpretării centrului din perspectiva unor sensuri comune. Termenul din fizică *mişcare browniană* „mişcare continuă, complet dezordonată, a particulelor de dimensiuni submicronice aflate în suspensie într-un mediu fluid, datorată ciocnirilor acestora cu moleculele mediului" este utilizat cu sensul comun de „agitaţie specifică străzii, vieţii cotidiene":

> „Important este să treci uşor peste toate acestea şi să distribui zâmbete şi gânduri frumoase vânzătoarei de la chioşcul de ziare, controlorului din tramvai, puştiului de pe scaunul de alături, care îţi scoate limba... În toată această mişcare browniană este şi locul meu, undeva..."(http://blogcontabil.ro.)

Termenul în discuţie fost consacrat nu atât de botanistul Robert Brown, care a observat pentru prima dată, în 1827, că particulele de polen aflate în suspensie în lichid se mişcă haotic, cât de Albert Einstein care a descris matematic specificul acestui tip de mişcare, elaborând teoria mişcării browniene.

BDD-V924 © 2012 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:04:22 UTC)

De obicei se consideră că determinologizarea se realizează în limba română, ca în cazul termenului complex *mişcare browniană* sau al termenului tehnic medical *foaie de temperatură* < fr. *feuille de temperature* „foaie pe care se înregistrează temperatura unui bolnav", utilizat în română, probabil cu precădere în perioada interbelică, cu sensul comun de „apreciere, estimare a unei situaţii" („După foaia de temperatură a guvernului, unchiul Carlo n-are de ce răcni [...]", Cezar Petrescu, *Oraş patriarhal*, Bucureşti, 1982, p. 75).

Este posibil ca determinologizarea să se fi produs în altă limbă, de regulă în franceză, iar în română să fi fost reproduse, în acelaşi timp, prin calchiere atât sensurile specializate, cât şi cele determinologizate, termenii respectivi fiind consideraţi polisemantici. De exemplu, în SDLR *punct mort* este glosat cu sensul din mecanică şi din balistică, „punctu în care un lucru se opreşte singur ne mai fiind împins de nimica, cum ar fi punctu până unde ar ajunge un glonţ tras drept în sus", dar şi cu sensul comun „nişte tratative care nu mai pot înainta". Mai poate interveni şi percepţia subiectivă pe care o au vorbitorii asupra provenienţei unor termeni de specialitate. Pentru mulţi vorbitori ai limbii române de astăzi, *punct mort* trimite la terminologia automobilistică, şi nu neapărat la domeniul fizicii numit mecanică. Cu toate acestea *punct mort* se combină frecvent cu verbele *a fi*, *a se afla*, *a ajunge* ceea ce ar trebui să amintească de „punctul de pe traiectoria unui obiect unde asupra acestuia nu se mai exercită nicio forţă".

Constituirea şi evoluţia lexicului românesc actual este, în mare măsură, strâns legată de fenomenului complex al determinologizării. Se pare că numeroase aspecte ale dinamicii actuale sunt determinate de adoptarea şi adaptarea unor termeni specializaţi din domenii diverse în lexicul comun.

SIGLE

DEX^2 = *Dicţionarul explicativ al limbii române.* Ediţia a II-a. Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.
SDLR = August Scriban, *Dicţionaru limbĩ româneştĩ (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*, Iaşi, Editura „Presa Bună", 1939.
TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIX*^{è} *et du XX*^{é} *siècle (1789- 1960)*, Paris – Nancy, 1971 ş.u.

BIBLIOGRAFIE

Bally, Ch., 1921, *Traité de stylistique française*, premier volume, seconde édition, Paris, Librairie C. Klincksieck.

Büchi, Eva, 1994, „Les noms de genres dans la 'Flore Française' de Lamarck (1778). Genèse et réception d'une terminologie", *Revue de linguistique romane*, t. 58, nr. 230-231, p. 97-141.

Collin, P. H., 2000, *Dicţionar de politică şi administraţie englez–român*, Bucureşti, Editura Universal Dalsi.

Humbley, John, 1996, „La légitimation en terminologie", *Sémiotiques*, nr. 11, décembre, p. 119-136.

Hristea, Theodor, 1977, „Sursele frazeologiei politice din limba română contemporană", în Klaus Bochmann (coord.), *Beiträge zur Geschite der politisch - socialen Wortschatzes der rumänischen Sprache*, Leipzig, p. 74–91.

Pavel, Silvia, 1993, „Vers une méthode de recherche phraséologique en langue de spécialité", *L'actualité terminologique*, vol. 26, nr. 2, p. 9-13.

Phal, André, 1964, „Les groupes de mots", în *Chaiers de lexicologie***,** IV, nr. 1, p. 45-60.

Portelance, Christine, 1989, „Syntagmes et paradigmes", *Meta***,** vol. 34, nr.3, p. 398-404.

BDD-V924 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:04:22 UTC)

ABOUT MIGRATION OF SPECIALIZED TERMS IN COMMON LANGUAGE

(*Abstract*)

This article discusses the migration of the specialized terms from specialized languages in common language. To correctly describe this phenomenon it is necessary to identify the exact source terms and the time in which the migration of the terms occurred.

BDD-V924 © 2012 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:04:22 UTC)